

İki Dil ve Kültür Arasında Bir İsim: Şemsettin Sami

Uğur Sezer*

Öz

Arnavut kökenli olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bir memuru olarak ömrünün büyük kısmını İstanbul'da geçiren Şemsettin Sami (1850-1904) yaşadığı dönem, yaptığı bilimsel çalışmalar ve faaliyetleri ile iki dil ve kültür sahasında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Büyük bir yazar olan Şemsettin Sami dil bilimci, oyun yazarı ve gazetecilik gibi çok yönlü entelektüel bir kimliğe sahiptir. Vefatının ardından yüz yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen eserleri hâlâ önemini korumaktadır. Çalışmalarının büyüklüğü sayesinde hem Albanoloji hem de Türkoloji sahasındaki yazarların kendisine yakınlık duyduğu ve sahiplendiği bir bilim insanı olmuştur. Bununla beraber kendisi hakkında Arnavut akademisinde yapılan çalışmalarda çoğunlukla Arnavut diline ve kültürüne, Türk akademisinde ise Türk diline ve kültürüne yapmış olduğu katkılar üzerine odaklanılmıştır. Bu nedenle hakkında yapılan çalışmaların çoğunda faaliyetlerinin bir tarafı öne çıkarılırken bir tarafı ise genellikle ihmal edilmiştir. Bu büyük yazarın çalışmalarına bütüncül bakmak ve çalışmalarının ele alındığı dönemin tarihi, siyasi ve sosyolojik yapısını incelemek gerekmektedir. Bu itibarla makalede Şemsettin Sami'nin Arnavutça ve Türkçe çalışmalarına ve faaliyetlerine bütüncül olarak odaklanılmaya çalışılmıştır. Böylece Şemsettin Sami'nin Arnavut dili ve kültürü ile Türk dili ve kültürüne dair katkıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Sami, İstanbul, Albanoloji, Türkoloji, Dil tarihi.

* Dr., Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, ugursezer03260326@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9913-3812.

A Name Between Two Languages and Cultures: şemsettin Sami

şemsettin Sami (1850-1904) was of Albanian origin and lived most of his life in Istanbul as a civil servant of the Ottoman Empire. He carried out important activities regarding two languages and cultures with his scientific studies during his lifetime. şemsettin Sami, a great writer, has a versatile intellectual identity such as a linguist, playwright and journalist. Although one hundred twenty years have passed since his death in 1904, the value of his works remains significant. Thanks to the magnitude of his work, he became a scientist who both Albanology and Turkology writers felt closer and embraced. However, studies about him in the Albanian academy mostly focus on his contributions to the Albanian language and culture. In the Turkish academy, the focus is on his contributions to the Turkish language and culture. For this reason, most of the studies on him, one side of his activities is high lighted, while the other side is generally neglected. It is necessary to look at the works of this great writer in a holistic manner and to examine the historical, political and sociological structure of period in which his works are discussed. For this purpose, the study aims to focus on the Works and activities of şemsettin Sami in Albanian and Turkish in a holistic manner. Thus, şemsettin Sami's contributions to both Albanian language and culture and Turkish language and culture were examined.

Keywords: şemsettin Sami, Istanbul, Albanology, Turkology, Language history.

Giriş

Osmanlı Devleti kurulduktan kısa süre sonra Balkan coğrafyasına geçmiş ve bu coğrafyanın batı sınırında bulunan Arnavutluk topraklarına ulaşmıştı. Arnavutlar bazı direniş hareketleri göstermekle beraber Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Arnavutluk topraklarında Osmanlı egemenliği tesis edildikten sonra XIX. yüzyıla kadar Arnavutlarla Osmanlı yönetimi arasında önemli bir kriz durumu yaşanmamıştı¹. XIX. yüzyıldan sonra ise Balkan coğrafyasında ulus-devlet fikri etrafında devletler kurulurken Arnavutlar kendi devletlerini kurmak için harekete geçmişlerdi. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından yaşanan gelişmeler Arnavut entelektüellerinin zihinlerinde yaşadıkları toprakların geleceğine dair endişeler oluşturmuştu. Bu dönemde yaşamış önemli bir Osmanlı bilgini olan Şemsettin Sami ise entelektüel faaliyetleri ile Türkler ve Arnavutlar hakkında kıymetli çalışmalar meydana getirmişti. Dil bilimci, sözlük bilimci, ansiklopedist, romancı, oyun yazarı, çevirmen ve ideolog olarak çok yönlü bir entelektüel olması kendisine seçkin bir kişilik kazandırmıştır. Şemsettin Sami, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinin önemli düşünürlerinden olup nispeten kısa sayılabilecek ömründe kaleme almış olduğu eserleriyle hem Türk hem de Arnavut tarihinde çok mümtaz bir yere sahiptir. Şemsettin Sami'nin faaliyetleri dikkatleri çekmiş ve hakkında önemli incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelerden ise yaşadığı dönemdeki ilk ve son tercüme-i hâli olan yayın Ahmet İhsan tarafından oluşturulmuştur. Şemsettin Sami'nin evine giden Ahmet İhsan bir görüşme gerçekleştirerek günümüze kadar ulaşan önemli fotoğraflar çekmiş ve bilgiler aktarmıştır². Şemsettin Sami'nin ölümünün ardından ise çalışmaları hakkında hem Türk hem de Arnavut akademisinde önemli yazılar yazılmıştır³. Bununla beraber yazılan yazılar incelendiği zaman

1 Hasip Saygılı, "20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı", *Bilge Strateji*, cilt 6, sayı 10, Bahar 2014, s. 36.

2 Ahmet İhsan, "Şemsettin Sami Bey", *Servet-i Fünûn*, nr: 275, 6 Haziran 1312, s. 227.; Bu çalışma, bir incelemeyle birlikte yeni yazıya aktarılmıştır: Yüksel Topaloğlu, "Kendi Kaleminden Şemsettin Sami'nin İlk Tercüme-i Hâli", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 4, Edirne, 2012, s. 81-94.

3 Şemsettin Sami hakkında Türkçe olarak yazılmış bazı yayınlar için bakınız: Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Şemseddin Sami Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1934; Ağâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969; Ömer Faruk Akün, "Şemseddin Sami", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 11, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 411-422; Bülent Bilmez, "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Frashëri İmajı", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çak-su, İstanbul, 2006, s. 71-126; Abdullah Uçman, "Şemseddin Sâmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, cilt 38, 2010, s. 519-523; Arnavutça olarak yazılmış bazı yayınlar için

Türk akademisinde daha çok Türkçe eserleri ve Türk dili ile kültürüne vermiş olduğu katkıları üzerinde durulmuştur⁴. Buna karşılık Arnavut akademisinde ise daha çok Arnavutça eserleri ve Arnavut dili ile kültürüne vermiş olduğu katkılar üzerine odaklanılmıştır⁵.

Şemsettin Sami Batılı düşüncelere açık birisi olarak Tanzimat Dönemi düşünürlerine uygun bir tarzda eserlerini yazmıştır. Yeni düşünceleri işleyen ve dönemini eleştiren yazılar kaleme almış olması Tanzimat dönemine ait aydın tipinin örneklerinden birisi olduğunu göstermektedir. Ana dili Arnavutça ile beraber Arapça, Farsça, Rumca, eski Yunanca, Fransızca ve İtalyancayı öğrenebilmişti. Çok dilli (polyglot) bir yapıya sahip olması sayesinde Avrupa'da var olan yenilikleri yakından takip edebilmiş, dil üzerinden gelişen ulusçuluk faaliyetlerini inceleyebilmiştir. Ayrıca Tanzimat Döneminin basın-yayın faaliyetleri içerisinde özel bir yer edinmiştir. Entelektüel kişiliğinin getirdiği yetenekle tiyatro türüyle de yakından ilgilenmişti. Yazmış olduğu tiyatro yazılarını vefatının ardından gündeme getiren ve inceleyen bazı araştırmalar bulunmaktadır. Tiyatro eserlerinin ilgi görmesinin önemli bir nedeni ise bazı siyasi içerikler barındırmasıdır. Bu tiyatro eserlerinde hem Türk hem de Arnavut kültür öğelerine yer veriyor olması Osmanlı dönemindeki ümmet-millet anlayışından ulus-millet anlayışına ilerleyişin göstergelerinden birisi olarak kabul edilmiştir⁶.

bakınız: Zija Xholi, *Sami Frashëri, Jeta dhe Veprat*, Tiran, 1978; Kristo Frashëri, *Tre Vëllezër Pishtarë – Abdyl Frashëri, Naim Frashëri, Sami Frashëri*, Tiranë, 1978, s. 61-95; Esat Reso, *Pikëpamjet filozofike, politike dhe shoqërore të Sami Frashërit*, Tiran, 8 Nëntori, 1980.

- 4 Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami, Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları İnceleme Metin*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2012; Muammer Öztürk, “Şemsettin Sami'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.
- 5 Dhimitri Bello – Idriz Metani, “Kontributetë Sami Frashërit në Historinë e Gjuhës Shqipe”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017; Eva Tafili – Ilira Çausi, “Shqiptarizmi dhe Simbolika e Rilindjes Shqiptare në veprën e Sami Frashërit”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017; Shezai Rrokaj – Mimoza Gjokutaj, “Roli i Sami Frashërit për Alfabetin e Gjuhës Shqipe”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017, vd.
- 6 *Şemsettin Sami'nin Tiyatroları*, haz. Enver Töre, İstanbul, Asos Yayınları, 2008; Bülent Bilmez, “Şemseddin Sami Frashëri'nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk “Biz”inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebî Kültür*, çev. Veysel Öztürk, haz. Mehmet Fatih Uslu – Fatih Akdağ, İstanbul,

Eserlerinin zengin içeriklere sahip olmasından dolayı araştırmacıların üzerinde önemle durduğu bir isim hâline gelmiştir.

Şemsettin Sami'nin yaşadığı dönemin gelişmeleri eserlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. I. Meşrutiyet ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinin zihin dünyasını yansıtan bir yazar kimliğine sahip olduğu için eserleri üzerinden bazı siyasi okumalar da yapılmıştır⁷. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı esnada çok sayıda Arnavut'un bulunduğu toprakların kaybedilme tehlikesi karşısında vermiş olduğu tepkiler dikkate değerdir. Bundan dolayı hakkında yazı yazan araştırmacılar kendisini zaman zaman düşünce ve kültürel yönden Türk ulusçusu olarak gösterirken etnik ve aile kökenleri olarak Arnavut ulusçusu olarak göstermişlerdir. Bunun en önemli nedeni eserlerinde Türk dili, tarihi ve kültürü hakkında çok kıymetli bilgiler aktarırken Arnavut dili, tarihi ve kültürü hakkında da çok değerli bilgileri vermiş olmasıdır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi ile yazmış olduğu eserlerinde Şemsettin Sami ismini kullanırken Arnavutça olarak yazmış olduğu eserlerinde ise S.H.F. yani Sami Halid Frashëri adını kullanmış olması da iki ulusun araştırmacıları tarafından sahiplenilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Türk akademisinde hakkında yazılan eserlerde Şemsettin Sami ismi kullanılmış, madalyonun diğer tarafı olan Arnavut akademisinde ise Sami Frashëri ismi kullanılmıştır. Bilindiği üzere *Frashëri (Fraşır)* kendisinin doğmuş olduğu günümüz Arnavutluk'unda bulunan yerin ismidir, bu da Arnavut bilincine yapılan vurguyu göstermektedir. Bu noktada *Şemsettin Sami* mi yoksa *Sami Frashëri* mi sorusu ortaya çıkmaktadır⁸. Bu soruya en uygun cevap ise bu

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014; Fırat Güllü, "Gave: Şemseddin Sami'den Osmanlı Tiyatrosunu Politikleştirme Yolunda Özgün Bir Girişim", *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebî Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu – Fatih Akdağ, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014; Yüksel Topaloğlu, "Şemsettin Sami'ye İsnat Edilen Arnavutluk Neydi, Nedir, Ne Olacak? Adlı Eser Üzerine Bir Tartışma", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 5, sayı 10, Edirne, 2015; Nuri Sağlam, "Şemsettin Sami'nin Besa yahut Ahde Vefâ Adlı Piyesinde Etnosentrik Söylem ya da Vatan Yahut Arnavutluk", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 57, İstanbul 2017, s. 197-212.; Bilge Seçkin, "1908 Devriminde Politik Tiyatro ve Besâ Oyunu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 28, Mart 2008.

- 7 Hasan Kaleshi, "Şemsettin Sami Frashëri'nin Siyasî Görüşleri", *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt II, Ankara, 1973, s. 644-654; Valentina Duka, "Vizioni i Sami Frashërit për Shtetin e Pavarur Shqiptar në Veprën e tij: Shqipëria Çka qenë Ç'është dhe Çdo të Jetë", *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.
- 8 Bülent Bilmez, "Sami Frashëri or Semseddin Sami", *Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies Based on <<Sele-*

büyük yazarın eserlerine bütüncül yaklaşmak olacaktır. Bu doğrultuda Şemsettin Sami'nin en önemli eserlerini yazdığı 1870 ile 1904 yılları arasındaki dönemin gelişmelerine odaklanmak gerekir. Şemsettin Sami'nin Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Arnavutluk ile Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'da yaşadığı olaylar dikkate alınarak her iki ulusun dil, tarih ve kültürel doğuşu için yapmış olduğu ideolojik, siyasî ve milliyetçi bakış açıları üzerinde durulmalıdır. Bu amaçla ele alınan okuduğunuz çalışmada yazarın hayatından, bu dönemde köken itibarıyla mensup bulunduğu Arnavutların durumundan, kendisinin Türk ve Arnavut ulusu ile ilgili vermiş olduğu bilgilerden bahsedilecektir.

Şemsettin Sami'nin Hayatı

Şemsettin Sami, Osmanlı Devleti döneminde Yanya Vilayeti'nin Ergiri Sancağı'na bağlı olan Fraşır köyünde (Arnavutluk'un Përmet ilçesindeki köy⁹) 1 Haziran 1850 tarihinde¹⁰ doğmuştur. Babası bölgenin tımar beylerinden Halit Bey, annesi ise Emine Hanım'dır¹¹. Babasının aile kökenleri günümüz Arnavutluk'undaki Berat şehrine dayanmakta olup Frashër'de Dukollarlar veya Dullellarlar olarak biliniyordu. Annesinin aile kökenleri ise Görice'dendi (Günümüzde Korça). Soy olarak Fâtiht Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminin önemli kişileri arasında yer alan İmrahor İlyas Bey'in soyundan olduğu ileri sürülmektedir¹². Daha küçük yaşlardayken 1859 yılında babası ve 1861 yılında annesi vefat edince kardeşleri ile beraber Yanya'nın merkezine taşınmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde ağabeylerinden Abdül Bey¹³ kardeşleri Nefise,

ctive Perception>>, *Balkanologie, Revued'etude spluri disciplinaires*, vol. VII, no. 2, 2003, s. 19-46.

9 Osmanlı döneminde kaynaklarda köyün ismi Fraşır olarak geçmekle beraber günümüz Arnavutçasında Frashëri olarak bilinmektedir: Alfred Frashëri – Neki Frashëri, *Frashëri: Në Historinë e Shqipërisë*, Tiranë, Botimi i Dytë, 2014, s. 43-45.

10 Hicri takvimle: 22 Recep 1266.

11 Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 27.

12 Levend, *a.g.e.*, s. 45.

13 *Abdül Fraşëri/AbdylFrashëri*: Şemsettin Sami'nin ağabeyi olan Abdül Frashëri 29 Ağustos 1839 tarihinde Frashëri köyünde doğmuş olup Osmanlı Devleti'nin bürokrasisinde önemli memuriyetlerde görev almıştır. İlk Osmanlı parlamentosu olan 1876 Meclis-i Mebusanı'na Yanya mebusu olarak seçilmiştir. Ardından 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kurulmasına öncülük ettiği Prizren Arnavut Birliği dolayısıyla Arnavut ulusçuluğunun ileri gelen isimlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Faaliyetleri için bkz. Bülent Bilmez – Nathalie Clayer, "A Propospographic Study on some: 'Albanian' Deputies to the First Ottoman Parliament", *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog – Malek Sharif, Würzburg, Istanbul Texte Und Studien Herausgegeben Vom Orient-Institut Istanbul, 2016, s. 153-178.

Şerif, Naîm, Şahinisa, Sâmi, Tahsin ve Mehmet ile ilgilenmiştir. Ailesi Bektaşî tarikatına mensup olan Şemsettin Sami'nin kardeşleri de Bektaşî edebiyatında ünlü kişiler hâline gelmiştir. Öğrenim hayatı doğduğu köydeki bir Bektaşî tekkesinde başlayan Şemsettin Sami Yanya'da diğer ağabeyi Naim Frashëri¹⁴ ile birlikte Zosimea Rum Okulu'na¹⁵ kaydolmuş ve üstün bir başarı göstererek sekiz yıllık olan okulunu 7 yıl içerisinde 1868 yılında tamamlamıştı¹⁶. Zaman içerisinde kendisini çok iyi bir düzeyde geliştirerek öğrendiği dillerin yanı sıra coğrafya, tarih, astronomi, matematik ve kimyaya özel ilgi duymuş ve eğitimi boyunca gelecekte yazacağı büyük eserlerin temellerini atmıştı.

Şemsettin Sami 1870'li yılların başında geldiği İstanbul'da bir Osmanlı memuru olarak görev almıştı. İstanbul'da 34 yaşındayken 1884 yılında ilk izdivacını Emine Hanım ile yapmıştı. Ardından kayınpederi Saadetdin Efendi'ye ait olan Kandilli'deki yalıda ikamet ederken buranın havasına alışamamış, bir süre sonra siyatik hastalığına tutulmuştu. Bu hastalığının ardından yaklaşık olarak 10 yıl kalmış olduğu Kandilli'deki yalıdan ayrılarak Erenköy'de plan ve projesini kendisinin yapmış olduğu köşke taşınmıştı. Emine Hanım ile izdivacından Samiye, Ali Sami, Sadiye ve Sadi olmak üzere dört çocuğu dünyaya gelmişti. Çocukları eğitimlerini Galatasaray Lisesi merkezli olarak almışlardı. Çocuklarından Samiye Hanım Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan Raşit Bey ile izdivaç yapmıştı. Diğer çocuğu Ali Sami Bey, Türk sporuna büyük hizmetleriyle tanınmakta olup Galatasaray Spor Kulübü'nün kurucusu olarak bilinmektedir. Ali Sami Bey, Cumhuriyet döneminde "Yen" soy ismini

14 *Naim Frashëri*: Şemsettin Sami'nin ağabeyi olan Naim Frashëri 1846 yılında Frashëri köyünde doğmuştur. Zosimea Rum Okulu mezunu olan Naim Frashëri 1870'lerde İstanbul'a gelmiş ve memur olarak çalışmıştır. Yanya, Saranda ve Berat gümrüklerinde memur olmuştur. Özellikle Bektaşîlerle ilgili önemli edebî faaliyetleri bulunmaktadır. Arnavut ulusçuluğuna yönelik edebî faaliyetleriyle Arnavut edebiyatında bilinmektedir. Edebî alanda yaptığı çalışmalarıyla Arnavut edebiyatında "*Bilbili i gjuhës shqipe*" (Arnavut dilinin bülbulü) olarak ün kazanmıştır: Midhat Frashëri, "Naim bej Frashëri – Studime dhe Kujtime", *Kalendari Kombiar*, Sofya, 1926, s. 48; Rexhep Qosja, "Skënderbeu në vizioni e Naim Frashëri", *Simpozium për Skenderbeun – Simpozium o Skenderbegu (9-12 maj 1968)*, Prishtinë, 1969, s. 337.

15 *Zosimea Rum Okulu*: Yanya'da 1860'larda lise düzeyinde açılmış olan bu okulda bazı önemli Arnavut gençleri eğitim almışlardı. Bu isimlerin içerisinde Şemsettin Sami Bey, Naim Bey ve Arnavutluk Devleti'nin 28 Kasım 1912 tarihinde kurulmasına öncülük eden Avlonyalı İsmail Kemal Bey de bulunuyordu. Zosimea Rum Okulu'nun Arnavut ulusçuluğunun gelişmesinde bir rolünün bulunduğu kabul edilmektedir: Aleks Buda, "Mendimi Politik dhe Kultura Kombëtare në vitet 50-70 të Shek. XIX", *Historia e Popullit Shqiptar – II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të Shek. XIX – 1912*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë, Botimet Toena, 2002, s. 126.

16 Levend, a.g.e., s. 40.

almıştır. Diğer çocuğu Sadi Bey ise Galatasaray Lisesi son sınıfında okurken 18 yaşında vefat etmişti¹⁷. Şemsettin Sami eşi Emine Hanım'ın 1893 yılında üremi hastalığından kaynaklanan ölümünün ardından bir süre yalnız yaşamış, 1894 yılında ise 1892 yılında vefat etmiş olan ağabeyi Abdül Bey'in dul kalan eşi Belkıs Hanım ile izdivaç yapmıştır. Bu izdivaçtan da İskender ismini verdiği çocuğu olmuştur¹⁸. Nihayetinde iyi bir aile babası olmuş ve çocuklarının gelişimi için büyük emekler vermiştir.

Şemsettin Sami'nin yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma fikrine sahip çıkmaya başladığı dönemdir. Özellikle 1860'lı yıllardan itibaren "Yeni Osmanlılar Hareketi" öncülüğünde yürütülen bu Batılılaşma Hareketi siyasal ve kültürel konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Batılı tarzda eğitim alan Şemsettin Sami'nin "Yeni Osmanlılar Hareketi" ile bağları İstanbul'a ilk geldiği andan itibaren başlamıştır. Bu süreçte Ebuzziya Tevfik, Mihran Efendi ve Namık Kemal gibi önemli kişiler ile ilişki içerisinde olmuş ve bu kişiler ile beraber basın faaliyetleri yürütmüştü¹⁹. Yine hakkında söylenebilecek en önemli özelliklerden birisi olaylara çok yönlü olarak bakabilmesidir. Keza bir taraftan "Yeni Osmanlılar Hareketi" içerisinde bulunurken diğer taraftan ise Arnavut tarihinde "Rilindja Kombëtare Shqiptare" olarak isimlendirilen *Arnavut Ulusunun Yeniden Doğuşu Hareketi* içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Şemsettin Sami Arnavut kökenli bir Osmanlı entelektüeli olduğu için İstanbul'a daha gelmeden önce Arnavut entelektüellerinin faaliyetlerini takip etmiş ve Arnavut kültürünün gelişimi için faaliyetlere girişmişti. Nitekim İstanbul'a gelişinin ardından Hoca Tahsin, Said Toptani, Vasa Paşa,²⁰ Jani Vreto gibi Arnavut kültürünün gelişimi için faaliyetlerde bulunan isimlerle de yakın bağlar kurmuştu²¹. Böylece Şemsettin Sami'nin çalışmaları ve faaliyetleri hem Arnavut dili ve kültürü hem de Türk dili ve kültürü için temel çalışmalar arasında yer almıştır. Bundan dolayı Şemsettin Sami'nin çalışmalarının XIX. yüzyılın sonlarında Türk ve Arnavut ulusunun kültürel gelişimi içerisindeki boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.

17 Dağlıoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

18 Öztürk, *a.g.t.*, s. 28.

19 Akün, *a.g.m.*, s. 411-412.

20 Arnavutça literatürde: Pashko Vasa.

21 Şaban Çolaku, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XI. Türk Tarih Kongresi*, cilt IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5-9 Eylül 1990, s. 1737.

“Müdafaa-i Hukuk-ı Arnavud Komitesi” İçerisindeki Yeri

Şemsettin Sami'nin fikir dünyasında 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hayati önemi bulunmaktadır. Bu savaş esnasında İstanbul'da yaşayan Arnavut toplumunun önemli entelektüelleri savaşa karşı tepki gösterebilmek ve önlemler alabilmek amacıyla bir araya gelmişlerdi. Özellikle Arnavutlar'ın yoğun olarak yaşadıkları toprakların geleceğine dair endişeleri olan bu entelektüeller arasında Arnavut mebuslar ve bazı devlet adamlarının da yer aldığı bilinmektedir²². Bu isimlerin içerisinde Yanya mebusu Abdül Frashëri, eski sadrazam Mustafa Naili Paşa, Tiranlı Said Toptani Bey, Leskovikli Rüstem Paşa, Avlonyalı İsmail Kemal Bey, İşkodralı Vasa Paşa (Pashko Vasa), Elbasanlı Konstandin Kristoforidhi, Filatlı Hoca Tahsin öne çıkan kişilerdi. Başlangıçta Sultan Abdülhamid'in de desteğini alan bu oluşumun ismi tarihî kayıtlara “*Müdafaa-i Hukuk-ı Arnavud Komitesi*” (Arnavut Haklarını Savunma Komitesi) olarak geçmişti. Komitenin başkanlığını Şemsettin Sami'nin ağabeyi Abdül Frashëri üstlenmişti. Osmanlı-Rus Savaşı'nda Balkanlar'da birçok toprak kaybının yaşanması ihtimalinin görülmesi üzerine bir araya gelen Arnavut entelektüellerinin amacı Arnavutların yaşamış oldukları toprakları Balkanlar'da yeni kurulacak olan devletlere karşı koruyabilmektir²³. Nitekim bu amaçla Prizren'de oluşturulan Arnavut Birliği için temel olan topluluk İstanbul'da kurulan bu komite olmuştu. Bu girişim Osmanlı Devleti'ne karşı bir faaliyet olmayıp yeni kurulan Balkan devletlerine karşı Arnavutların çoğunlukta yaşadıkları toprakların korunması çabasından kaynaklanmıştı.

“*Müdafaa-i Hukuk-ı Arnavud Komitesi*”, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan *Yeşilköy (Ayastefanos/Shën Stefanit) Antlaşması*'nin yeniden düzenlenmesine yönelik olarak 13 Haziran 1878 tarihinde toplanan Berlin Kongresi'ne temsilciler göndermişti. Bu sıralarda Şemsettin Sami geliştirmekte olan Arnavut entelektüeller hareketine dâhil olarak 20 Haziran 1878 tarihinde *Müdafaa-i Hukuk-ı Arnavud Komitesi* üyeleri olan Vasa Paşa, Abidin Dino Bey, Ali Daniş Priştina ve Sermedi Said Toptani ile birlikte Avrupalı devletlerin

22 Uğur Sezer, “Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2023, s. 115-116.

23 *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në Dokumentet Angleze (1878-1881)*, Arkivi i Kosovës, (Dokumentet i Transkriboi, I Shqipëroi dhe i Komentoi: Prof. Dr. Skender Rizaj – Ed. Ali Hadri), Prishtinë, 1978, s. 51-53.; Ferit Duka, “Lidhja e Prizrenit në Kontekstin e Marrëdhënieve shqiptaro-osmane”, *Studime Historike*, 1-2, Tiranë, Qendra e Studimeve Albanologjike Instituti i Historisë, 2009, s. 148-149.; Jusuf Bajraktari, “The Albanian League of Prizren (1878-1881)”, *Kosova: A Monographic Survey*, Prishtina, Kosova Academy of Sciences and Arts, 2013, s. 175.

temsilcilerine bir muhtıra göndermişti. Bu muhtırada Arnavutların yaşadıkları toprakların antlaşmaya konu edilmemesi ve bu toprakların Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kalmaları yönünde talepler iletilmişti²⁴. Ancak bu girişimler sonuç vermemiş ve 13 Temmuz 1878 tarihinde *Berlin Antlaşması* imzalanarak Arnavutların yaşamış oldukları bazı yerler yeni kurulmuş olan Balkan devletlerine verilmişti. Bu yerler arasında Sırlara verilmiş olan Kurşunluca ile Vranje; Karadağlılara verilmiş olan Plava, Rugova, Tivar, Gusine, Kolaşin ve Podgorica bölgesine ait Ülgün önemli yerler olarak bilinmektedir²⁵. Ayrıca önemli bir Arnavut nüfusun ikamet ettiği Yeni Pazar Sancağı ise Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmişti. Bu süreçte savaşla ilgisi olmamasına karşılık Yunanistan'ın da Teselya, Makedonya, Girit ve Epir ismi altında Yanya Vilayeti ile ilgili tepki çeken istekleri olmuştu. Sonuç olarak Berlin Kongresi tarafından Arnavut ulusunun varlığı yok sayılarak bizzat kongrenin başkanı Bismarck tarafından "*Arnavut adıyla bir ulus yoktur*" görüşü paylaşılmıştı. Arnavutların yaşadıkları topraklara yönelik olan bu paylaşımlar ve gelişmeler Arnavut entelektüeller tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Yaşadıkları toprakları savunmak için örgütlenmiş ve silahlanmış olan Arnavutlar önemli direnişler göstermişlerdi. Kısaca arka planı verilen bu süreçte İstanbul'da yaşayan Arnavut entelektüelleri Arnavut kültürel öğelerini tanıtmak ve bir Arnavut ulusunun varlığının ispatına yönelik adımlar atmışlardı. Bu kişiler arasında ise Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ile bilinen ve memur olarak İstanbul'da görev yapmakta olan Şemsettin Sami'nin önemli faaliyetleri bulunmaktadır.

Arnavut Dili ve Kültürüne Katkıları

Şemsettin Sami'nin Arnavutluk tarihi ve kültürü hakkında yazmış olduğu eserlerin öncüsü olarak *Besa yahut Ahde Vefâ* isimli eseri gösterilmektedir. Daha 1874 yılında Arnavutluk'taki *Besa* geleneğini ele aldığı bu tiyatro eserini yazması dikkate değerdir. Bu oyunda yaşanan olaylar Arnavut halkının "*Besa*" adı verilen töresi etrafında anlatılmaktadır²⁶. Arnavutçaya *Besa* olarak çevrilen oyun 1874 yılında Güllü Agob'un Osmanlı dram kumpanyasında sahneye konulmuştu. Şemsettin Sami oyunun girişinde oyunu yazmasındaki etkenlerden birisi olarak kamuoyuna Arnavut halkının âdet ve geleneklerini tanıtmaya isteğini açıkça belirtmiştir. Bir diğer etken olarak ise Osmanlı tiyatrosunun yabancı etkilerden

24 Sezer, *a.g.t.*, s. 124.

25 Roderic H. Davison, "The Ottoman Empire and Congress of Berlin", *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, The Isis Press, 1999, s. 183.

26 Yüksel Topaloğlu, "Bir Töre Oyunu: Besa yahut Ahde Vefâ", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 15, sayı 1, Haziran 2013, s. 171.

arındırma isteğini yazarak tiyatrodaki bir “*ahlak-ı milliye*” oluşturulmasını vurgulamıştır. En önemlisi ise Balkanlar’da ulusçuluk hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemde bu oyun aracılığıyla Arnavut halkının kültürel değerlerinin vurgulanması esas alınmıştır²⁷. Yazarın 1878 Berlin Antlaşması öncesinde ortaya koyduğu eserlerinde Arnavut halkının tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlattığı en temel eseri bu tiyatro oyunu olmuştur. Ardından özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Şemsettin Sami basında aktif olarak yer almış ve önemli makaleler yazmıştır. Yazmış olduğu gazete makalelerinden burada kısaca bahsetmekte fayda vardır. Şemsettin Sami basın sahasında İstanbul’a geldiği 1870’li yılların başlarından itibaren kendini göstermişti. EbuZZiya Tefkik’in çıkarmış olduğu *Sirac* ile *Hadika* gazetelerinde çalışan Şemsettin Sami’nin gazetecilik adına asıl verimli dönemi ise *Sabah* ve *Tercümân-ı Şark* gazetelerinde yazdığı dönemler olmuştur. Mihran Efendi ile birlikte 8 Mart 1876 tarihinde *Sabah* gazetesini çıkarmaya başlamış ve bu gazeteyi 3 Ocak 1877 tarihli 256. sayıya kadar çıkarmıştı. Ardından Osmanlı-Rus Savaşı döneminde *Tercümân-ı Şark* gazetesinin Haziran 1878’de başyazarı olmuştu. Bu gazeteyi 74. sayısından itibaren çıkarmaya başlayan Şemsettin Sami “*Şurdan Burdan*” başlıklı yazılarında Arnavutlara dair önemli bilgiler vermişti. Bu bilgilerde Arnavutların Osmanlı Devleti’ne bağlılık gösterdiğini belirtmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Arnavutlara ve Arnavutluk coğrafyasına vermiş olduğu önemi bildiğini Arnavutların da buna karşılık verdiklerini anlatmıştı²⁸. Bu yazılarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Arnavutların durumlarına dair önemli bilgilere ulaşılabılır.

Bahsedildiği üzere Arnavut entelektüelleri Berlin Antlaşması’ndan önce “*Müdafaa-i Hukuk-ı Arnavud Komitesi*” altında toplanmışlardı. Berlin Antlaşması’nın imzalanmasının ardından ise daha kapsamlı ve teşkilatlı bir yapı kurulmasına karar vermişler ve İstanbul merkezli olmak üzere “*Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye*” isimli cemiyeti kurmuşlardır²⁹. Şemsettin Sami öncülüğünde toplanan bu cemiyetin Arnavutça olarak tam karşılığı “*Shqota Shqiptare e Diturisë*” olmakla beraber Arnavutça literatürde genellikle “*Shoqëri e të Shtypurit Shkronjavet Shqip*” yani “*Arnavutça Yazıları Yayınlama Cemiyeti*” olarak geçmektedir. Bu cemiyetin ilk hedefi Arnavut öğelerinin tanıtılacağı ve

27 George W. Gawrych, *Hilal ve Kartal: Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar*, çev. Ali Fahri Doğan, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s. 21.

28 Gazetenin sayılarını ayrıntılarıyla okumak için bkz. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/945c57e9-aff3-483d-a48c-2809f0108ad1/download> (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

29 “Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye Nizâmnamesi”, *Mecmua-i Ulûm*, nu. 3, 1 Muharrem 1297, s. 217-219.

Arnavutların ortak olarak kabul edebilecekleri Arnavutça bir alfabe oluşturmaktı³⁰. Bünyesinde önemli Arnavut entelektüellerini bir araya getirmeyi başaran bu cemiyetin hedefleri arasında Arnavutça gazete ve kitaplar basmak bu sayede ise ulusal kimliğin bir göstergesi olan dilin gelişiminin sağlanması vardı³¹. Özellikle Balkan uluslarının dil ve eğitim üzerinden ulusal kimliklerini şekillendirdikleri dikkate alınırca Şemsettin Sami'nin düşünce yapısında bu girişimin önemi daha net anlaşılacaktır³². Bu doğrultuda cemiyet ilk olarak ulusal bir dilin alfabetesini oluşturma yönünde girişimde bulunmuştu. Cemiyetin üyeleri olan Şemsettin Sami, Hoca Tahsin, Jani Vreto, Vasa Paşa, Said Toptani, Koto Hoxhi ve Ibrahim Bërzeshta tarafından 19 Mart 1879 tarihinde “*Alfabeti i Stambolli*” (İstanbul Alfabeti) isimli bir Arnavut alfabeti oluşturulmuştu. Bu alfabe 36 harften oluşmakta olup 7 sesli 29 sessiz harften meydana gelmişti. Bu alfabenin kabul edilmesinin ardından *Alfabetare e Gjuhëse Shqip* (Arnavut Dilinin Alfabeti) isimli bir eser Şemsettin Sami, Vasa Paşa ve Jani Vreto tarafından kaleme alınmıştı. Alfabeti öğretmek için yazılan bu kitapta Şemsettin Sami tarafından *Arnavut Dili ve Arnavut Coğrafyası* başlıklı bölüm yazılmıştı³³. Bu noktada önemle belirtilmesi gereken unsur din, milliyet ve ulusla ilgili terminoloji tartışmasında aldığı tavidir. Şemsettin Sami için “*vatan-ı husûsî*” ve “*cinsiyet*” kavramları seçkin kavramlardır. Ayrıca anavatanı olan Arnavutluk coğrafyasını Osmanlı Devleti’ne gönülden bağlı olarak anlatmış olması ise Arnavutların Osmanlı Devleti’ni bu dönemde de merkez olarak sahiplenmeleri ve bağlılıklarını göstermelerinden kaynaklanmıştır. Özellikle dil ile ilgili çalışmalarının hem Türk hem de Arnavut milliyetçiliğine katkısı yönünden incelenmesi elzemdir.

Şemsettin Sami'nin günümüzde üzerinde en çok durulan eserlerinin büyük çoğunluğunu 1880 yılı sonrasında yazmış olmasında ise dönemin gelişmelerini yazarlık yeteneği ile ustalıkla bütünleştirmesi etkilidir. Bu dönemde Türk ve Arnavut entelektüelleri ile yakın bağlar geliştirmiş ve döneminin düşünce dünyasını takip etmiştir. Dönemindeki dille ilgili yazıları takip eden Şemsettin Sami'ye göre millet olmanın birinci esası bütün bireylerin konuştuğu ortak dile

30 Necip P. Alpan, *Albanolojinin Işığında Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu?*, (100-Vjeteri i Abecësë Shqipe), Ankara, 1979, s. 44- 45.

31 Stavro Skendi, “Language as a Factor of National Identity in the Balkans of the Nineteenth Century”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 119, no. 2, 1975, s. 187.

32 Stavro Skendi, “The History of the Albanian Alphabet: A Case of Complex Cultural and Political Development”, *Südöst Forschungen: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, Munich, Oldenburg 1960, s. 264; Rrokaj – Gjokutaj, *a.g.m.*, s. 38.

33 *Alfabetare e Gjuhëse Shqip*, Konstandinopojë, 1879, (Kanë bashkëpunuar për këtë abetare Jani Vreto, Sami Frashëri, Koto Hoxhi, Pashko Vasa).

bağlıydı³⁴. Bu amaçla ortak bir Arnavut alfabesinin meydana gelmesini sağlamıştır. Bu alfabenin oluşumunda önemli Arnavut entelektüellerini bir araya getirmiş ve 1879 yılında bir Arnavut alfabesinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Bu alfabenin oluşumundaki katkılarından dolayı alfabe aynı zamanda “*Alfabeti i Frashërit*” olarak da bilinmektedir. Ardından bu alfabe ile eserler kaleme alınmış olup 1908 Manastır Alfabe Kongresi’ne kadar alfabe hakkında Katolik olan Arnavut din adamları ile tartışmalar devam etmiştir. Bu tartışmalar bir tarafa bırakılırsa oluşturduğu alfabe ile *Arnavut Ulusal Hareketi (Lëvizja Kombëtare Shqiptare)*’nin entelektüel boyutunu hazırladığı söylenebilir. İstanbul, Bükreş ve Sofya’da bu alfabe ile yazılan önemli gazeteler, dergiler ve kitaplar mevcuttur. Ayrıca Arnavutların entelektüel gelişiminde olduğu gibi diğer Balkan uluslarına karşı siyasi bir bilinç ve felsefe kazanmalarını da sağlayan önemli bir yazardır³⁵. Kendisinin yazmış olduğu eserler daha sonraki kuşaklar tarafından üzerinde önemle durulan ve başucu olarak nitelendirilen eserler hâline getirilmiştir. Eserleri özellikle Bükreş ve Sofya’da yaşayan bazı Arnavut ulusalcılar tarafından ise bilinçli olarak siyasi malzeme olarak kullanılmıştır. Bunlardan 1886 yılında Bükreş’te basılan *Abetare e Gjuhës Shqipe*³⁶ dil merkezli olarak Arnavut kültürünün gelişiminde öncü rol üstlenirken ardından yine Bükreş’te 1888 yılında basılmış olan *Dheshkronja*³⁷ isimli eser ise Arnavut coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca bu eserler Arnavutça okullar için birer kitap örneği sunmuş ve eğitim materyalleri hâline getirilmişlerdir.

Sultan Abdülhamid döneminde üzerinde ismi yazmamakla beraber ona atfedilen *Shqipëria Ç’ka Qenë Ç’është e Ç’do të Bëhete*³⁸ (Arnavutluk Ne İdi, Nedir ve Ne Olacak?) isimli eser, Türk ve Arnavut akademilerinde hakkında en çok durulan ve tartışılan çalışmalardan birisi hâline gelmiştir. Bu eserin üzerinde müellifin isminin belirtilmemiş olması nedeniyle ölümünden sonra üzerinde en çok tartışılan eser olarak kalmıştır³⁹. Bu eser 1899 yılında Bükreş’te basılmıştı.

34 Frances Trix, “The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 31, no. 2, Cambridge University Press, 1999, s. 258.

35 Hasan Kaleshi, “Şemsettin Sami Frashëri’nin Siyasî Görüşleri”, s. 644-654; Tafili – Çausi, *a.g.m.*, s. 222.

36 Sami H. Frashëri, *Abetare e Gjuhës Shqipe*, Bukuresht, 1886.

37 Sami H. Frashëri, *Deshkronja*, Bukuresht, 1886.

38 *Shqipëria Ç’është, Ç’ka Qenë e Ç’do të Bëhete*, Bukuresht, 1899.

39 Valentina Duka, “Vizioni i Sami Frashërit për Shtetin e Pavarur Shqiptar në Veprën e tij: Shqipëria Çka qenë Ç’është dhe Çdo të Jetë”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017; Bülent Bilmez, “Şemsettin Sami

Şemsettin Sami'ye isnat edilen bu eserde Arnavutluk'un tarihinden, kitabını yazıldığı tarihteki durumundan ve gelecekte ne olması gerektiğinden bahsedilmektedir⁴⁰. Eserde bir vatan olarak Arnavut coğrafyasından bahsedilirken aynı zamanda Arnavut nüfusunun durumu hakkında da bilgiler verilmektedir. Arnavutların geçmişteki konumları ile eserin basıldığı dönemdeki konumlarından bahsedilirken o ana kadar var olan yaşam tarzlarıyla artık yeni dönemde yani uluslaşma çağında kimliklerini koruyabilmelerinin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Özellikle 1878 Berlin Antlaşması ile Balkanlar'da kurulan yeni devletlere atıflar yapılarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da artık gücünü kaybettiği ve Balkan devletleri olan Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Arnavutluk coğrafyasına gözlerini dikmiş oldukları sıkça vurgulanmıştır. Arnavutlara dair özel bir görüntü çizen ve önemle üzerinde durulan bu eser Arnavut Ulusal Hareketi için siyasî bir manifesto özelliği taşımıştır⁴¹.

Eserlerinden görüldüğü üzere Şemsettin Sami sonraki dönemde de Arnavut yazarlar tarafından takdirle karşılanmış ve hakkında eserler verilmiştir. Arnavut ulusunun kültürel gelişimine öncülük etmiş bu büyük yazarın faaliyetleri döneminde yaşanan olaylarla beraber bütüncül bir yaklaşımla incelenmelidir. Böyle bir inceleme yapıldığı zaman Şemsettin Sami'nin Berlin Antlaşması (1878) sonrasında kurulan Balkan devletlerinin Arnavutluk coğrafyasına doğru genişleme politikalarına karşı önemli bir duruşu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı'ya olan kalpten bağlılığı ise Türk ulusunun dil ve kültür sahasında ilerlemesi için yapmış olduğu faaliyetleriyle çok daha net görülebilecektir.

---

mi Yazdı Bu 'Sakıncalı' Kitabı?, Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899)", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 1, 2005; Bülent Bilmez, "Bir Kitabın Kopardığı Küçük Fırtına: Yazarı Tartışmalı Bir Kitap Hakkında Arnavutluk ve Türkiye'deki Tartışmalarda Milliyetçi Retorik", *Müteferrika Dergisi*, sayı 29, 2006; Yüksel Topaloğlu, "Şemsettin Sami'ye İsnat Edilen Arnavutluk Neydi, Nedir, Ne Olacak? Adlı Eser Üzerine Bir Tartışma", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 5, sayı 10, Edirne 2015.

40 Bu eser ve hakkında yazılan bazı değerlendirmeler bir yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır, bkz. Klaudio Fusha, "Şemsettin Sami'ye Ait Olduğu İddia Edilen Arnavutluk'a Dair Eser ve Arnavutluk'ta Şemsettin Sami Hakkında Çıkan Yazılar", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018. Eserin çevirisi bu tezin içerisinde verilmiştir, bkz. s. 35-91.

41 Mehmet Hacısalıhoğlu – Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "Balkanlarda İktidar ve Tarih: Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu ve Tarih Ders Kitapları", *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarih-yazımı*, ed. Mehmet Hacısalıhoğlu – Levent Kayapınar – Mustafa Hamdi Sayar - Abdulkadir Macit, İstanbul, Fikir Kitap, 2024, s. 376-381.

Türk Dili ve Kültürüne Katkıları

Şemsettin Sami 1880 yılında Sultan Abdülhamid'in uygun görmesinin ardından sarayda kurulan Mâbeyn Teftiş-i Askerî Komisyonu kâtipliğine getirilmişti. Bu görevinde rahat bir çalışma imkânı bulduğu için dil ve kültür alanında önemli eserler hazırlamıştı. Daha 1880 yılında üç sayı olarak *Aile Mecmuası*'nı yayımlamıştı. Şemsettin Sami için toplumun temelinde aile vardır. Aile yaşantısında ise kadınların rolü önemlidir. Kadınların eğitimine özel bir önem vererek bunu mutlu bir toplumun unsurları arasında değerlendirir. Kadınları birer anne olarak çocukların ilk eğitmenleri ve ilk yol göstericileri olarak belirtmektedir⁴². *Aile Mecmuası*'nın ilk sayısındaki “İfade-i Meram” isimli yazısında Şemsettin Sami, “Bu mecmuamızın tahiririnden garaz, unvanından dahi anlaşılacağı üzere, aile yani “familya”lara bir hizmet etmektir” şeklinde yazmıştır. Buradaki yazılarında Türk aile yapısının önemine vurgu yapmıştır⁴³. Bu mecmuanın ardından 1881-1882 arasında *Hafta Mecmuası*'nı çıkarmıştı. *Hafta Mecmuası* dönemin matbuat anlayışını ortaya koyması bakımından büyük bir önem arz etmektedir⁴⁴. Mecmuada Abdülhak Hamit Tarhan'ın Hoca Tahsin için yazdığı mersiye hariç çıkan yazıların bütünü Şemsettin Sami'ye aittir. İlk sayısı 18 Ağustos 1881'de çıkan mecmua haftalık periyotlarla devam etmiş yirmi sayı olarak çıkmıştır⁴⁵. Bu mecmuada “*Lisanların Ensab ve Taksimatı*” başlığı altında yayımlanan altı makalesinde dilbilimi sahasında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur⁴⁶. Ayrıca bu makaleleri 1886 yılında *Lisân* adıyla basılan ve Osmanlı Devleti'nde dili bir bilim olarak inceleyen ilk eser olarak değerlendirilen çalışması için temel oluşturmuştur. Bu mecmualar daha çok halkın kendini geliştirebilmesi için çıkarılan ve genel kültür konularına önem veren mecmualardı.

Şemsettin Sami Türkçülük sahasında Türk dili ve kültürü alanında yazmış olduğu ansiklopedi ve sözlük eserleriyle daha çok sözü geçen önemli bir yazardır. Yayımlamış olduğu eserler ile *Türk Ulusal Hareketi* çabalarına yön vermiş değerli bir isimdir. Henüz 32 yaşındayken 1882 yılında *Fransızcadan Türkçeye Kâmûs-ı Fransevi*'yi yayımlamıştı⁴⁷. Bu eser ile Türk düşünce dünyasında seçkin bir yer

42 Hüseyin Doğramacıoğlu, “Şemsettin Sami'nin Kaleminden Kadınlar”, *Asia Minor Studies, International Journal of Social Sciences*, cilt 6, sayı 12, Temmuz 2018, s. 225.

43 Şemseddin Sami, “İfade-i Meram”, *Aile*, 1880, s. 1-2.

44 Şemseddin Sami, *Hafta*, H. 1298 (M. 1882).

45 Ferah Kurt, “Hafta Mecmuası-Inceleme-Fihrist-Çeviri Yazı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2020.

46 Mustafa Özser, “Şemsettin Sami'nin Dilbilim ile İlgili Çalışmaları Üzerinde Bazı Dikkatler”, *Akademik Kaynak Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 2013, s. 46.

47 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Fransevi*, İstanbul, H. 1299 (M. 1882).

edineceği eserleri yazma dönemi başlamıştır. Bu eseri 1885 yılında *Türkçeden Fransızcaya Kâmûs-ı Fransevi* takip etmiştir⁴⁸. Bu eseri dolayısıyla kendisine Sultan Abdülhamid tarafından “*Ülâ sınıf-ı sânisî*” rütbesi ve “*iftihar*” madalyası takdim edilmişti. Ardından dil bilimi alanında yetkinleşmiş birisi olarak 1886 yılında Osmanlı Devleti’nde dil bilimine dair ilk bağımsız eseri olarak yukarıda bahsedilen *Lisân* adlı eserini meydana getirmişti. Bu konuyla ilgili olarak eserinde;

“*Yerbilim ve insanbilim gibi zamanımızın son ürünlerinden olan bu bilim, zikrolunan diğer iki bilimle ve özellikle insanbilimle tam bir ilişki içerisinde bulunarak, birlikte ilerlemekte ve yaygınlaşmaktadır. Avrupa dillerinde Linguistique olarak adlandırılmıştır ve diğer bir eserimde (Yine İnsan, Cep Kütüphanesi) de sırası geldiğinde beyan etmiş olduğum gibi, dilimize “ilmü’l-lisân” terimiyle tercümesini uygun gördüm*”

demektedir⁴⁹. Kitap küçük boy olarak Cep Kütüphanesi serisinde basılmış olup 126 sayfadan ibarettir. Bu eserinde dilbilim konusunu ele alan Şemsettin Sami modern dil bilimin alt alanlarına dair değerlendirmeler yapmıştır. Bu eseri dil bilimi sahasında ortaya konulmuş ilk eserlerden olduğu için kendisini bu bilimin Osmanlı Devleti’ndeki öncülerinden birisi hâline getirmiştir. Bu alandaki eserlerine devam eden Şemsettin Sami’nin 1886 yılında yazmış olduğu *Usûl-ı Tenkit ve Tertip* isimli eseri Türkçede noktalama işaretleri ve kaidelerini ilk olarak belirleyen kitap olmuştur⁵⁰. Böylece Osmanlı Türkçesi için önemli bir çalışmayı daha meydana getirmiştir. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nde kullanılan dille ilgili entelektüeller arasında meydana gelen *Osmanlıca* mı yoksa *Osmanlı Türkçesi* mi tartışmalarına Şemsettin Sami yazılarıyla önemli katkılar vermiştir. *Hafta Mecmuası*’nın 12. sayısında yayımlanmış olduğu “*Lisan-ı Türkî (Osmanî)*” başlıklı yazısında Osmanlı Devleti’nde kullanılan dille ilgili önemli değerlendirmeler yapmıştı. Bu yazısında Osmanlı tabirinin devleti kuran ailenin adı olduğunu belirterek bu devlette kullanılan dilin ise “*Lisan-ı Türkî*” olduğunu yazmıştı. Bu dilin geniş bir coğrafyada kullanıldığını belirten Şemsettin Sami bölgesel farkı belirtirken dilin doğuda kullanılan şekline “*Türki-i Şarki*” ve Osmanlı’da kullanılan şekline “*Türki-i Garbi*” denilmesini uygun bulmuştur⁵¹. Şemsettin Sami bu düşüncesini diğer yazılarında da savunmuştu. Yıllar sonra

48 Şemseddin Sami, *Türkçeden Fransızcaya Kâmûs-ı Fransevi*, İstanbul, H. 1302 (M. 1885).

49 Şemseddin Sami, *Lisân*, haz. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997, s. 15-16.

50 Şemseddin Sami, *Usûl-ı Tenkit ve Tertip*, haz. Mahir Kalfa, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.

51 Şemseddin Sami, “*Lisan-ı Türkî (Osmanî)*”, *Hafta*, sayı 12, 10 Zilkade 1298 (4 Ekim 1881).

Servet-i Fünûn mecmuasında yazmış olduğu “*Lisân ve Edebiyatımız*” başlıklı makalesinde bu düşüncelerini tekrardan okuyabiliriz⁵². Bu makalesinde Osmanlı Devleti’nin kullanmış olduğu dile Osmanlıca mı? yoksa Osmanlı Türkçesi mi? denilmesi gerektiği konusunda bu dilin Osmanlı Devleti öncesinde de kullanıldığını ve Türk dili olarak adlandırılmasının doğru olacağını belirtmiştir⁵³. Osmanlı Devleti’nde kullanılan dilin Türk dilinin geniş bir coğrafi alana yayılmış bir kolunu oluşturduğunu yazmıştır.

Şemsettin Sami yazmış olduğu eserleri ve düşünce yapısıyla çağının önde gelen isimlerinden birisi olduğunu göstermiştir. Osmanlı Devleti’nde kendisinin yapmış olduğu çalışmalarda başarıları takdir görmüş ve ödüllendirilmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın son on yılında Osmanlılar ve Türkler konusunda çok önemli eserleri meydana getirmiştir. Nitekim 1892 yılında Teftiş-i Askerî Komisyonu başkâtipliğine ve 1894 yılında “*Ûlâ sınıf-ı evvel*” rütbesine getirilmiş ve 1889-1898 yılları arasında tek başına hazırlayıp tamamladığı tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi olan eserini *Kâmûsü’l-a’lâm* adıyla neşretmiştir⁵⁴. Bu eser fasiküller şeklinde yayımlanan altı ciltlik bir eser olup alfabetik sıraya göre oluşturulmuştur. Eserin sayfa sayısının 4830 sayfayı buluyor olması ve içerisinde ele alınan konuların tafsilatlı olarak anlatımı eserin kıymetini ortaya koymaktadır. Bu çalışmasını yaptığı sıralarda 1896 yılında ise yine dil bilimi alanındaki önemli bir eseri olan *Kâmûs-ı Arabî* isimli eserini ise formlar halinde neşretmeye başlamıştı⁵⁵. Eserleri arasında bahsettiğimiz *Kâmûsü’l-a’lâm* isimli eserinin özel bir yeri bulunmaktadır. Eserin yazıldığı dönemde 4830 sayfalık hacimli bir ansiklopedinin meydana getirilebilmiş olması başlı başına takdir gören bir durumdur. Ayrıca muhteviyatı açısından da büyük bir eser olduğu eserin yazıldığı 1889-1898 yıllarından günümüze kadar geçen sürede çoğu araştırmacının başucu eserleri arasında yer almasından anlaşılabilir.

Şemsettin Sami, *Kamûsü’l-a’lâm* isimli eserinin üçüncü cildinde yer alan “*Türk*” maddesi altında büyük Türk ulusunun ilk başta nerede yaşadığı, kökenlerinin nasıl oluştuğu, nereye göç ettikleri, dillerinin hangi diller ile bağlantı içerisinde olduğuna dair kendi açıklamalarını vermiştir. Bu konuda öncelikle

52 Şemseddin Sami, “*Lisân ve Edebiyatımız*”, *Servet-i Fünûn*, Nüsha-i Fevkalade, İstanbul, 1898, s. 89.

53 Hüseyin Doğramacıoğlu, “Şemseddin Sami’nin Kaleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 3, sayı 10, 2010, s. 252.

54 Şemseddin Sami, *Kâmûsü’l-A’lâm*, Birinci Cilt, İstanbul, Mihran Matbaası, H. 1306 (M. 1889).

55 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Arabî*, Dersaadet, H. 1315, (M. 1898).

Türk ulusunun Asya'daki en büyük ve en bilinen millet olduğunu belirtmiştir. Bu konu ile ilgili maddenin giriş kısmında şu tespitleri yapmıştır:⁵⁶

“Asya-yı şimâlî aktârında bulunmakla, sîmâca ve ahvâl-i bedenîyece sâir ümem-i Turânîye ile beraber Çin ve Tibet ve Japon vesâir o cihetler âdemlerine müşâbihtirler. Türkler ümem-i Turânîye'nin en eskisi ve en şanlısı ve şöhretlisi olup, Moğollarla hakikatde Türk olmayan sâir akvâm-ı Turânîye kendilerine Türk nâmı virilmekle tefâhur iderler. Bu halde asıl Türk olan ba'zı akvâmın bu ismi kabûl itmeyüb, bir hakâret addetmeleri garâîbdendir.”

demektedir. Görüldüğü üzere şanlı Türk ulusuna dair bir tanım veren Şemsettin Sami ardından Türklerin ilk olarak hangi bölgede yaşadıklarını ele almıştı. Burada Türklerin ilk önce Sibiryâ ile Çin arasında bulunan “*Altun Dağı*” sıradağlarında yaşadıklarına ve Lena ile Yenisey vadilerinin de anayurtları olabileceğine vurgu yapan ve buradan güney ile batıya doğru yayıldıklarını belirten Şemsettin Sami şunları yazmıştı⁵⁷;

“Türkler en evvel Sibiryâ ile Çin arasında vâkı' (Altun Dağı) silsilesi cihetlerinde sâkin olup, oradan defâ'atle cenûb ve garbe doğru yayılarak, Çin'de elyevm Türkistân denilen memleketde icrâ-yı fütûhât ve iyilikler etmişlerdi. Sibiryâ'nın müntehâ-yı şimâlinde dahî Türklerle pek çok münâsebât-ı cinsiye ve lîsâniyeleri olan (Yâkût)lar gibi ba'zı akvâm bulunub, bunların dahî Altun Dağı'ndan şimâle doğru ilerleyerek, oralarda birleşmiş, veyâhüd Türklerin en evvelki menşe'leri Bahr-i Müncemid-i Şimali sevâhîli ve (Lena) ve (Yenisey) vâdileri olup da, ba'dehû cenûba doğru çıkmış olmaları muhtemeldir. Hatta insanların dâ'imâ harâret veya bürudeti ziyâde olan ekâlîmden ekâlîm-i mu'tedîleye ve daha münbit yerlere hicretleri sevk-i tabî'i icabatından olduğuna bakılırsa, ikinci ihtimâl akla daha karîbdir. Herhalde târîhin zabt edebildiği zamânların en eskilerinde Türkler Ceyhun ve Seyhun şimâlinde, Bahr-i Hârizm'in şark-ı şimâlîsinde ve Çin ve Hoten'in şimâl-i garbî cihetlerinde bulunub, diğer akvâm-ı Turânîye'den Finoa ve Bulgar ve Macarlardan mürekkebe olan Ural cinsi garb, Mançu ve Tunguz cinsi şark, Moğol cinsi dahî cenûb-ı şarkî cihetlerinde bulunuyordu.”

56 Şemseddin Sami, “Türk”, *Kâmûsü'l-A'lam*, Üçüncü Cilt, İstanbul, Mihran Matbaası, 1308, s. 1639.

57 Şemseddin Sami, “Türk”, *Kâmûsü'l-A'lam*, s. 1639-1640.

Şemsettin Sami, Türk coğrafyasına dair açıklamalar yaptıktan sonra daha tarihin kayda alınmadığı zamanlarda Türklerin Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin kuzeyindeki bölgelerde bulunup Finliler, Bulgarlar ve Macarlar'dan oluşan Ural cinsinin Batı, Mançu ve Tunguz cinsinin Doğu, Moğol cinsinin Güneydoğu yönlerinde bulunduğunu belirtmiştir. Böylece büyük Türk milletinin Finliler, Bulgarlar ve Macarlar arasındaki münasebetleri ele alması da önemlidir. Bu konular üzerinde çalışmalar yapılması yerinde olacaktır.

Şemsettin Sami'nin Türk diline en büyük katkılarından birisi ise 1900 yılında Türk dilinin en önemli sözlüklerinden olan *Kâmûs-ı Türkî* isimli eserini yayımlamasıdır⁵⁸. Bu eseri dönemin diline dair önemli tartışmalar içerisinde değerli bilgiler sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin kullanmış olduğu dile "*Lisan-ı Türkî*" denilmesinin uygun olacağını söyleyerek ortaya koyduğu düşüncesi doğrultusunda yazmış olduğu sözlüğüne de *Kâmûs-ı Türkî* ismini vermiştir. Bu sözlükte Türkçe kelimelere alfabetik bir sıra ile yer verilmiş olması ve Türk adının ilk defa bir sözlüğe konulmuş olması son derece önem taşımaktadır. Bu eserinin "*İfade-i Meram*" kısmında eserin yazılışına dair⁵⁹;

"Ömrümün on iki senelik kısmını zapt ve istihlak eden "Kâmûsü'l-A'lam"ın hitâmında lisanımızın mükemmel bir kamusunu tertibe sa'y etmekliğimi maariften birçok zevât-ı kirâm şifahen ve tahriren ihtar etmişlerdir. Her ne kadar "Kâmûsü'l-A'lam" a peyrev olmak üzere, kitab-ı mezkûrun hitamından evvel "Kâmûsü'l-Arabî"ye bed' ve mübaşeret etmiş idiysem de mükemmel bir "Kâmûs-ı Türkî" ye olan ihtiyacımız "Kâmûsü'l-Arabî"ye olan ihtiyacımızdan akdem ve daha umumî olduğundan, "Kâmûsü'l-Arabî"ye devam etmekle beraber bunun dahi tertibi hakkındaki ibrâmât-ı vaktaya icabet etmeyi vezaif-i hamiyetden addettim"

demıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkçe olarak bir sözlük yazmayı kendisine millî bir görev bilmiş ve kendisinin de güzel Türkçeye vermiş olduğu değeri göstermiştir.

Şemsettin Sami ömrünün son zamanlarını da özellikle Türk dili ve kültürüne hizmet etmekle geçirmiştir. 1902 yılında Türk edebiyatındaki ilk siyasetnâme türü olan *Kutadgu Bilig*'i ve 1903 yılında Orta Asya'daki Türk medeniyetinin derinliğini yansıtan *Orhun Abideleri* gibi Türk kültürü için son derece önemli eserlerin tercümelerini yapmıştır. Ardından yine Türk kültürü için önemli olan

58 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, H. 1317, (M. 1900).

59 Şemseddin Sami, "*İfade-i Meram*", *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, H. 1317, (M. 1900), s. 4.

Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Turkiyye isimli eser ile *Lehçe-i Türkiye-i Memâlik-i Mısır* isimli Kıpçak Türkçesinin sözlüğünü hazırlamıştı. Bu sözü edilen çalışmalar Şemsettin Sami'nin Türk dilinin gelişimi ve Türk ulusal hareketi için son derece önemli faaliyetleri olmakla beraber maddî imkânsızlıklar ve 1904 yılında gerçekleşen vefatı nedeniyle yaşadığı dönemde basılamamıştır. Şemsettin Sami'nin eserleri kendisinin Türk dili ve kültürüne vermiş olduğu değeri göstermekte ve bunun ötesinde kendisinin Türkçülük akımına katkılar sunan bir üyesi olduğunu doğrulamaktadır⁶⁰. Ancak ölümünden sonra bir kısmının basılabilmesi mümkün hâle gelen son eserleri de düşünüldüğü zaman kendisi büyük Türk ulusunun hizmetinde bir ömür geçirmiştir.

Sonuç

Arnavutların ve Türklerin büyük yazarı ve dil bilimin XIX. yüzyılın sonlarındaki öncülerinden olan Şemsettin Sami'nin Arnavut ve Türk dili ile kültür tarihlerine dair yapmış olduğu önemli katkıları bu makalede ele alınmıştır. Şemsettin Sami'nin Arnavut dili ve kültürüne dair faaliyetleri özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Balkanlar'da yeni kurulan devletlere karşılık Arnavutların kültürel öğeleri ile ön plana çıkmak istedikleri döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Şemsettin Sami'nin içerisinde yer aldığı Arnavut entelektüelleri varlıklarını gösterme çabalarında bulunmuşlardı. İstanbul'da kurdukları *Cemiyet-i İlmîyye-i Arnavudiyye* bünyesinde bir araya gelerek Arnavutçanın alfabe sorununu çözmeyi arzu etmişlerdi. Bu amaçla bir alfabe hazırlanmıştı. Bu alfabenin hazırlanmasına ise Şemsettin Sami öncülük etmişti. Ardından kendisinin öncülüğünde bu alfabenin öğretilmesi amacıyla Arnavutların dili, tarihi, kültürü, coğrafyası gibi konularda eserler kaleme alınmış ve Arnavut kültür öğeleri ön plana çıkarılmıştı. Ayrıca yazarın Arnavutça eserlerinde Arnavut dilinin öğelerine yer vermesi, Arnavut dilinin kelimelerini gün yüzüne getirmiş olması ise leksikoloji alanındaki yetkinliğini göstermişti. Kendisinin büyük emekler vererek meydana getirdiği eserleri Arnavut toplumu üzerinde önemli yankılar uyandırmıştı. Sadece İstanbul ve Arnavutluk topraklarında değil aynı zamanda Bükreş ve Sofya gibi Arnavutların buldukları yerlerde bu eserler önem görmüştü. Şemsettin Sami'nin eserleri Arnavutça okulların açılması sürecinde ders kitapları olarak da okutulmuştu. Böylece Arnavutların *Yeniden Doğuş Hareketi* olarak adlandırdıkları "*Rilindja Kombëtare Shqiptare*" döneminin öncü isimlerinden birisi hâline gelmişti. Bu akımın Şemsettin Sami'nin zihninde Osmanlı Devleti'ne karşı bir akım olmadığı aksine o dönemde kurulan Balkan

60 Yüksel Topaloğlu, "Kimlik ve Aidiyet Meselesi Bağlamında Şemsettin Sami", *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016*, s. 234-235.

ulus devletlerine karşı olduğu ise açıktır. Bu makalede de faydalanılan ve Sosyalist dönem Arnavutluk tarih yazımına ait olan bazı kaynakların dikkatle okunması gereklidir. Bununla beraber bu kaynaklar kendisi hakkında Arnavut resmî tarih görüşünün o dönemde nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak büyük yazar Şemsettin Sami'nin Türk dili ve kültürüne katkıları da önemle incelenmelidir.

XIX. yüzyılın sonlarında Türkçülük sahasının gelişmekte olduğu dönemde Şemsettin Sami Türk dili ve kültürünün ilerlemesi için çok önemli eserlere imza atmıştır. Böylece Türkoloji sahasında da öne çıkan bir düşünür olmuştur. 1870'li yılların başında İstanbul'a gelen Şemsettin Sami'nin yazmış olduğu ansiklopediler ve sözlükler Türk dili ve kültürü için büyük bir gelişim sahası oluşturmuştur. Genellikle üzerinde durulan eserleri *Fransızcadan Türkçeye Kâmus-ı Fransevi* yine Türkçeden Fransızcaya *Kâmus-ı Fransevi*, *Kâmûsü'l-a'lâm* ve *Kâmûs-ı Türkî* gibi hacimli eserleri olmakla birlikte yazmış olduğu cep sözlükleri bile isminden söz ettirmeyi başaramıştır. Osmanlı Devleti'nde dil bilimi alanında ilk bağımsız eser sayılabilecek *Lisan* isimli eseri ve Türkçe noktalama işaretleri ve kaidelerini ilk olarak belirleyen kitap olarak *Usûl-ı Tenkit ve Tertip* isimli eserleri yazmış olması Türkoloji sahasına Şemsettin Sami isminin altın harflerle yazılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Türk dili ve kültürüne dair yapmış olduğu bu faaliyetler Türk ulusal hareketi için çok değerlidir. Türk kültürüne yapmış olduğu bu hizmetlerinden dolayı kendisi Türk kültür tarihinin vazgeçilmezleri arasında yer almış ve köken olarak Arnavut olmakla beraber hayatını kaleme alan araştırmacılar tarafından haklı bir şekilde Türk kültür ulusçusu olarak sahiplenilmiştir. Türk dilinin ve kültürünün hizmetinde olan Şemsettin Sami günümüzdeki araştırmacılara bu yönüyle örnek olmalıdır. Şemsettin Sami XIX. yüzyılın sonunda dünya kültür sahasındaki zihin dünyasının şartlarına uyum sağlayarak hem Arnavut dili ve kültürü için hem de Türk dili ve kültürü için önemli ve temel eserler yazan bir bilim insanı olmuştur.

Kaynakça

Temel Kaynaklar

Alfabetare e Gjuhëse Shqip, Konstandinopojë, 1879, (Kanë bashkëpunuar për këtë abetare Jani Vreto, Sami Frashëri, Koto Hoxhi, Pashko Vasa).

“Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye Nizâmnâmesi”, *Mecmua-i Ulûm*, nu. 3, 1 Muharrem 1297.

Shqipëria Ç'është, Ç'ka Qenë e Ç'do të Bëhete, Bukuresht, 1899.

Şemseddin Sami, “İfade-i Meram”, *Aile*, 1880.

- _____, “Lisan-ı Türkî (Osmanî)”, *Hafta*, sayı 12, H. 1298 (M.1881).
- _____, *Hafta*, H. 1298 (M. 1882).
- _____, *Kâmûs-ı Fransevi*, İstanbul, H. 1299 (M. 1882).
- _____, *Türkçeden Fransızcaya Kâmûs-ı Fransevi*, İstanbul, H. 1302 (M. 1885).
- _____, *Abatara e Gjuhës Shqipe*, Bukuresht, 1886.
- _____, *Deshkronja*, Bukuresht, 1886.
- _____, *Kâmûsü'l-A'lâm*, Birinci Cilt, İstanbul, Mihran Matbaası, H. 1306 (M. 1889).
- _____, *Kâmûs-ı Arabî*, Dersaadet, H. 1315, (M. 1898).
- _____, “Lisân ve Edebiyatımız”, *Servet-i Fünûn*, Nüsha-i Fevkalade, İstanbul, 1898.
- _____, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, H. 1317, (M. 1900).
- _____, *Şemsettin Sami'nin Tiyatroları*, haz. Enver Töre, İstanbul, Asos Yayınları, 2008.
- _____, *Lisân*, haz. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997.
- _____, *Usûl-ı Tenkit ve Tertip*, haz. Mahir Kalfa, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.

Araştırma Eserleri

- Ahmet İhsan, “Şemsettin Sami Bey”, *Servet-i Fünûn*, nr: 275, 6 Haziran 1312.
- Akün, Ömer Faruk, “Şemseddin Sami”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 11, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Alpan, Necip P., *Albanolojinin Işığında Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, (100-Vjetori i Abecesë Shqipe), Ankara, 1979.
- Bajraktari, Jusuf, “The Albanian League of Prizren (1878-1881)”, *Kosova: A Monographic Survey*, Prishtina, Kosova Academy of Sciences and Arts, 2013.
- Bello, Dhimitri – Idriz Metani, “Kontribute të Sami Frashërit në Historinë e Gjuhës Shqipe”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Bilmez, Bülent, “Sami Frashëri or Semseddin Sami”, *Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian*

Historiographies Based on <<Selective Perception>>, *Balkanologie, Revue d'etudes pluridisciplinaires*, vol. VII, no. 2, 2003.

_____, “Şemsettin Sami mi Yazdı Bu ‘Sakıncalı’ Kitabı?, Yazarı Tartışmalı Bir Kitap: Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak? (1899)”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 1, 2005.

_____, “Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Frashëri İmajı”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Ali Çaksu, İstanbul, 2006.

_____, “Şemseddin Sami Frashëri’nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk “Biz”inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebî Kültür*, çev. Veysel Öztürk, haz. Mehmet Fatih Uslu – Fatih Akdağ, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Bilmez, Bülent – Clayer, Nathalie, “A Proposographic Study on some: ‘Albanian’ Deputies to the First Ottoman Parliament”, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog – Malek Sharif, Würzburg, Istanbul Texte Und Studien Herausgegeben Vom Orient-Institut Istanbul, 2016.

Buda, Aleks, “Mendimi Politik dhe Kultura Kombëtare në vitet 50-70 të Shek. XIX”, *Historia e Popullit Shqiptar – II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të Shek. XIX – 1912*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë, Botimet Toena, 2002.

Çolaku, Şaban, “İstanbul’daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, cilt IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5-9 Eylül 1990.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *Şemseddin Sami Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1934.

Davison, Roderic H., “The Ottoman Empire and Congress of Berlin”, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, The Isis Press, 1999.

Doğramacıoğlu, Hüseyin, “Şemseddin Sami’nin Kaleminden Dil ve Edebiyat Meseleleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 3, sayı 10, 2010.

_____, “Şemsettin Sami’nin Kaleminden Kadınlar”, *Asia Minor Studies, International Journal of Social Sciences*, cilt 6, sayı 12, Temmuz 2018.

Duka, Ferit, “Lidhja e Prizrenit në Kontekstin e Marrëdhënive shqiptar-osmane”, *Studime Historike*, 1-2, Tiranë, Qendra e Studimeve Albanologjike Instituti i Historisë, 2009.

Duka, Valentina, “Vizioni i Sami Frashërit për Shtetin e Pavarur Shqiptar në Veprën e tij: Shqipëria Çka qenë Ç’është dhe Çdo të Jetë”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016 Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.

Frashëri, Alfred – Frashëri, Neki, *Frashëri: Në Historinë e Shqipërisë*, Tiranë, Botimi i Dytë, 2014.

Frashëri, Kristo, *Tre Vëllezër Pishtarë – Abdyl Frashëri, Naim Frashëri, Sami Frashëri*, Tiranë, 1978.

Frashëri, Midhat, “Naim bej Frashëri – Studime dhe Kuajtme”, *Kalendari Kombiar*, Sofya, 1926.

Fusha, Klaudio, “Şemsettin Sami’ye Ait Olduğu İddia Edilen Arnavutluk’a Dair Eser ve Arnavutluk’ta Şemsettin Sami Hakkında Çıkan Yazılar”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Gawrych, George W., *Hilal ve Kartal: Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar*, çev. Ali Fahri Doğan, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021.

Güllü, Fırat, “Gave: Şemseddin Sami’den Osmanlı Tiyatrosunu Politikleştirme Yolunda Özgün Bir Girişim”, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebî Kültür*, haz. Mehmet Fatih Uslu – Fatih Akdağ, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Hacısalihioğlu, Mehmet – Ersoy Hacısalihioğlu, Neriman, “Balkanlarda İktidar ve Tarih: Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu ve Tarih Ders Kitapları”, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Mehmet Hacısalihioğlu – Levent Kayapınar – Mustafa Hamdi Sayar - Abdulkadir Macit, İstanbul, Fikir Kitap, 2024.

Kaleshi, Hasan, “Şemsettin Sami Frashëri’nin Siyasî Görüşleri”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt II, Ankara, 1973.

Kurt, Ferah, “Hafta Mecmuası-İnceleme-Fihrist-Çeviri Yazı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2020.

Levend, Agâh Sırrı, *Şemsettin Sami*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

Özsarı, Mustafa, “Şemsettin Sami’nin Dilbilim ile İlgili Çalışmaları Üzerinde Bazı Dikkatler”, *Akademik Kaynak Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 2013.

Öztürk, Muammer, “Şemsettin Sami’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.

Qosja, Rexhep, “Skënderbeu në vizioni e Naim Frashëri”, *Simpozium për Skenderbeun – Simpozium o Skenderbegu (9-12 maj 1968)*, Prishtinë, 1969.

Reso, Esat, *Pikëpamjet filozofike, politike dhe shoqërore të Sami Frashërit*, Tiranë, 8 Nëntori, 1980.

Rrokaj, Shezai – Mimoza Gjokutaj, “Roli i Sami Frashërit për Alfabetin e Gjuhës Shqipe”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016, Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.

Sağlam, Nuri, “Şemsettin Sami’nin Besa yahut Ahde Vefâ Adlı Piyesinde Etnosentrik Söylem ya da Vatan yahut Arnavutluk”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 57, 2017.

Saygılı, Hasip, “20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı”, *Bilge Strateji*, cilt 6, sayı 10, Bahar 2014.

Seçkin, Bilge, “1908 Devriminde Politik Tiyatro ve Besâ Oyunu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 28, Mart 2008.

Sezer, Uğur, “Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2023.

Skendi, Stavro, “The History of the Albanian Alphabet: A Case of Complex Cultural and Political Development”, *Südöst Forschungen: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, Munich, Oldenburg 1960.

_____, “Language as a Factor of National Identity in the Balkans of the Nineteenth Century”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 119, no. 2, 1975.

Tafili, Eva – Çausi, Ilira, “Shqiptarizmi dhe Simbolika e Rilindjes Shqiptare në veprën e Sami Frashërit”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016, Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.

Trix, Frances, “The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 31, no. 2, Cambridge University Press, 1999.

Topaloğlu, Yüksel, *Şemsettin Sami, Süreli Yayınlarda Çıkmiş Dil ve Edebiyat Yazıları İnceleme Metin*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2012.

_____, “Kendi Kaleminden Şemsettin Sami’nin İlk Tercüme-i Hâli”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2, sayı 4, Edirne, 2012.

_____, “Bir Töre Oyunu: Besa yahut Ahde Vefa”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 15, sayı 1, Edirne, Haziran 2013.

_____, “Şemsettin Sami’ye İsnat Edilen Arnavutluk Neydi, Nedir, Ne Olacak? Adlı Eser Üzerine Bir Tartışma”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 5, sayı 10, Edirne, 2015.

_____, “Kimlik ve Aidiyet Meselesi Bağlamında Şemsettin Sami”, *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu 19-20 Mayıs 2016, Tiran*, ed. Yüksel Topaloğlu – Ayşe Nur Özdemir – Barış Berhem Acar, Edirne, Trakya Üniversitesi Yayınları, 2017.

Uçman, Abdullah, “Şemseddin Sâmi”, *DİA*, cilt 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Xholi, Zija, *Sami Frashëri, Jeta dhe Veprat*, Tiran, 1978.

İnternet Kaynakları

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/945c57e9-aff3-483d-a48c-2809f0108ad1/download> (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.